

ZİYÂD b. EBİH

alanda da büyük ilerlemeler kaydedildi. Basra'da Dârülimâre ve Ulucami taş ve tuğla kullanılarak genişletilip yenilendi. Bunun dışında yedi mescid daha yapıldı. Ziyâd, Basra'da yenilediği camiye ilk defa maksûre (mahfil) ve minare ilâve ettirdi. Kûfe Camii'ni de büyük masraflarla tamir ettirdi ve zemine mozaik döşetti. İki şehrin nüfusu da arttı, zengin tabaka gösterişli evler yaptırdı. Onun valiliği döneminde Basra 70.000 muharip ve bunların 80.000 kişilik aile efradıyla toplam 150.000 nüfusa sahipti. Kûfe'de ise atıya alan 60.000 muhariple aile fertlerinin sayısı 140.000'e ulaşıyordu.

Ziyâd b. Ebîh, Horasan ve Sistan'a yapılan askerî harekâtı planlı duruma getirdi ve kısa sürede bölgedeki hâkimiyeti yeniden kuvvetlendirdi. 51 (671) yılında muhtemelen bölgede Arap varlığını güçlendirmek ve Merv'i fetihler için askerî bir üs haline getirmek amacıyla Basra ve Kûfe'deki Araplar'dan 50.000 aileyi bu şehre yerleştirdi. Ziyâd'ın bu tehcirle, aynı zamanda bölgedeki kabile mücadelesini azaltmayı düşünmüş olabileceği ihtimali kuvvetlidir. Diğer taraftan Şiiler ve Hâriciler gibi unsurlardan kurtulmak için onlardan bir kısmını Irak dışındaki bölgelere göç ettirdi. Kûfe'de nüfusları gittikçe artan İtranlılar'dan bir kısmını da Suriye'ye gönderdi, Muâviye'nin bunları Antakya'ya yerleştirdiği bilinmektedir. Ziyâd'ın ölümüne yakın günlerde Muâviye'ye mektup yazarak Hicaz bölgesi valiliğini istediği, onun bu arzusunun dehşete düşen Medineliler'in Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a başvurarak durumu anlattıkları ve onun bu emeline ulaşmasını engellemek için birlikte dua ettikleri kaydedilmektedir. Ancak Ziyâd bu günlerde parmağında çıkan bir çiban sebebiyle 4 Ramazan 53 (23 Ağustos 673) tarihinde Kûfe'de vefat etti; vasiyetine uyularak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kabrine yakın bir yere defnedildi.

Yönetimde şiddete başvuran ve Muâviye'nin saltanatını güçlendiren ilk kişi olarak tanıtılan Ziyâd b. Ebîh dört Arap dâhisinden biri kabul edilir (diğerleri Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs ve Mugîre b. Şu'be). Bu dört kişi arasında insanları iyi yönetmek ve müşkülleri halletmekle meşhur olmuştur. Amr b. Âs'ın onun için, "Bu genç Kureys'ten olsaydı Araplar'ı asâsıyla yönetirdi" dediği nakledilir (İbnü'l-Esîr, III, 443). Resmî evrakın bir nüshasının muhafaza edildiği Dîvânü'l-hâtem'i İran etkisiyle ilk defa onun kurduğu bildirilir. Kuv-

vetli bir ihtimalle Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi görevlendirerek Kur'an'ın harekelenmesi ve noktalanması işini başlatan da yine Ziyâd b. Ebîh'tir (DîA, X, 312; XIX, 104). Aynı zamanda fesahat ve belâgatıyla meşhur hatipler arasında yer almıştır. Onun şahsını müdafaa ve asaletini ispat etmek için kaleme aldığı *Kitâbü'l-Mesâlib*'i bu türün ilk örneği kabul edilir (DîA, I, 488). İbn Abdürabbih, *el-İkđü'l-ferid*'inin "el-Yetîmetü's-sâniye" adını taşıyan bölümünü Ziyâd b. Ebîh, Haccâc, Tâlibîler ve Bermekîler'e ayırmıştır. Dönemin şairlerinden Ahtal onun için methiye, Miskîn ed-Dârimî ve Hârîse b. Bedr el-Gudânî mersiye yazmıştır. Önceleri Ziyâd ve oğulları lehine şiirler söyleyen, daha sonra onların aleyhine dönen hiciv şairi İbn Müferriğ'in şöhreti Ziyâd ailesi hakkındaki hicivlerinden kaynaklanır. Oğulları Abbâd ve Ubeydullah da Emevî kumandanı ve valilerindedir. Neslinden gelen Yemen Valisi Muhammed b. Abdullah'ın kurduğu Ziyâdîler hânedanı Yemen'de iki asır (818-1018) hüküm sürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 218; VII, 12, 15; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), IV, 189, 196-197, 202, 242, 245-246, 254-259, 271-276; a.mlf., *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 389, 479, 481-507, 559, 577; Dineverî, *el-Ahğbârü'l-ğuvâl*, s. 221; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 218, 230, 231-232; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, tür.yer.; İbn A'sem el-Kûfî, *Fütûh*, Beyrut 1406/1986, II, 300-304; İbn Abdürabbih, *el-İkđü'l-ferid* (nşr. Müfid M. Kumeyha - Abdülmecîd et-Terhîni), Beyrut 1407/1987, I, 251; V, 267-274; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 12-16, 33; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XIX, 162-209; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1993, III, 1466, 1469, 1855, 2780, 2785, 2792, 2837; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 207-211, 219-224, 228-231, 239-245, 443; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 356-367; Zehabî, *A'lâmü'n-nübela*, IV, 494-497; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 333-334; VIII, 25, 29-31, 46, 49-57, 64, 69, 83; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 424; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, II, 422-428; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 57; Sâlih Muhammed er-Ravvâdiye, *Ziyâd b. Ebîh ve devruhu fi'l-hayâti'l-âme fi şadri'l-İslâm*, Mûte 1994; İrfan Aycan, *Salatanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyân*, Ankara 1990, tür.yer.; a.mlf., "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", *AÜİFD*, XXXVI (1997), s. 130-132; Isaac Hasson, "L'affiliation (Di'wa) de Ziyâd b. Abih", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXIX, Jerusalem 2004, s. 413-425; a.mlf., "Ziyâd b. Abih", *El* (İng.), XI, 519-522; Nihad M. Çetin, "Abhâr", *DîA*, I, 488; Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Ebû'l-Esved ed-Düelî", a.e., X, 312; İbrahim Dakûkî, "Irak", a.e., XIX, 104; Necde Hammâs, "Ziyâd b. Ebî Süfyân", *el-Meus'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 466-467.

İRFAN AYCAN

ZİYÂD b. EBÛ SÜFYÂN

(bk. ZİYÂD b. EBİH).

ZİYÂD b. LEBİD

(زياد بن لبيد)

Ebû Abdillâh Ziyâd
b. Lebîd b. Sa'lebe
el-Ensârî el-Beyzâzî
(ö. 41/661)

Sahâbî.

Medine'de doğdu. Hazrec kabilesinin Benî Ümeyye b. Beyâza koluna mensuptur. Birinci Akabe Biati'nın (621) ardından Medine'ye gelen Mus'ab b. Umeyr'in ve Medinelî diğer müslümanların davetiyle İslâm'a girdi. İkinci Akabe Biati'nda da bulundu (622). Medine'ye ulaşan ilk Mekke'li muhacirlerden Medine'ye hicretin sevabını öğrendikten sonra Mekke'ye giderek bir müddet Hz. Peygamber'in yanında kaldı, ardından bir grup muhacirle birlikte Medine'ye hicret etti. Böylece hem muhacirlerin hem ensarın kazandığı sevabı elde ettiği düşünüldüğünden ashap arasında "muhacir-ensar" diye anılan birkaç kişiden biridir. Medine'ye hicreti esnasında Kubâ'da bir süre kaldıktan sonra şehre gitmek üzere yola çıkan Resûl-i Ekrem, Beyâzaoğulları mahallesinden geçerken kabilenin önde gelenlerinden olan Ziyâd ile Ferve b. Amr onun devesini durdurdu ve kendisini koruyacak kadar adamları, sıkıntıya düşürmeyecek kadar da maddî imkânları bulunduğunu söyleyerek kendilerinde misafir kalmasını istedi. Ancak Hz. Peygamber devesinin serbest bırakılmasını ve onun çokeceği yerde konaklayacağını onlara bildirip yoluna devam etti (İbn Hişâm, II, 494-495).

Medine'ye yerleştikten sonra Resûl-i Ekrem'in yanından ayrılmayan Ziyâd Bedir, Uhud ve Hendek başta olmak üzere bütün gazvelere katıldı. Hadramut Seriyyesi'nde kumandanlık yaptı ve diğer seriyyelerde de görev aldı. 10 (631) yılında Hz. Peygamber onu Hadramut taraflarına vali, kadı ve zekât âmili sıfatıyla gönderdi. Hz. Ebû Bekir halife olduktan sonra Ziyâd'ı yerinde bıraktı, yetki ve sorumluluk alanını genişletip irtidat edenlerle savaşmasını emretti. Ziyâd 12 (633) yılında Cuvâsâ, Uman ve Mehre taraflarındaki isyanların bastırılmasında önemli rol oynadı. Güçlü Kinde kabilesinin lideri Eş'as b. Kays'ı mağlûp ederek Hz. Ebû Bekir'in huzuruna götürdü. Ebû Bekir ve Ömer dö-

nemlerinde Irak ve Suriye fetihlerine katıldı, bir müddet Kûfe'de ve Dimaşk'ta ikamet etti. Hz. Ömer'in şehid edilmesinin ardından oğlu Ubeydullah bu olaya karışanları katledince yeni halife Hz. Osman kisas uygulamak yerine maslahat gereği ona diyet ödetti ve olayı kapatmayı uygun gördü. Ancak Ziyâd bunun doğru olmadığını ve Ubeydullah'a da kisas uygulanması gerektiğini bir şiirle halifeye bildirdi (İbn Kesîr, VII, 154-155). Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra ortaya çıkan fitne döneminde herhangi bir tarafta adına rastlanmayan ve olaylardan uzak durduğu anlaşılan Ziyâd b. Lebîd, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfetinin ilk yıllarında muhtemelen 41 yılında (661) vefat etti; ancak nerede vefat ettiği bilinmemektedir. Heysem b. Adî'den nakledilen ve onun Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde Yemen'de vefat ettiğini bildiren rivayet (Belâzürî, I, 245) muteber kabul edilmemiştir.

Sahâbenin fakihleri arasında adı geçen Ziyâd (İbn Hibbân, III, 141) Hz. Peygamber'den başka Ebû Bekir ve Ömer'den hadis nakletmiş, kendisinden de oğlu Hârice, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû'd-Derdâ, Avf b. Mâlik el-Eşcaî, Sâlim b. Ebû'l-Ca'd ve mürsel olarak Cübeyr b. Nüfeyr rivayette bulunmuştur. Ziyâd'ın birçok hadis kitabında tahriç edilen rivayetine göre bir gün Resûl-i Ekrem, ileride insanlar arasında ilmin kalkacağı bir dönemde gerçekleşecek bir husustan bahsetmiş, "ilmin kalkması" ile neyin kastedildiğini anlayamayan Ziyâd, "Ey Allah'ın resulü! Biz Kur'an okuyoruz, çocuklarımızı öğretiyoruz, çocuklarımızı da torunlarımıza öğreteceğiz ve bu iş kıyamete kadar devam edecek, bu ilim nasıl kalkar?" diye sormuş, Resûlullah da ona, "Ben seni ehl-i Medine'nin en fakihlerinden biri diye biliyorum" dedikten sonra: "Yahudiler ve hristiyanlar da Tevrat'ı ve İncil'i okuyor, çocuklarına öğretiyor, ancak onunla amel etmiyor ve faydasını görmüyorlar; işte ilmin kalkması budur" açıklamasında bulunmuştur (Müsned, IV, 160, 218-219; İbn Mâce, "Fiten", 26; Taberânî, V, 264-265).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 160, 218-219; Vâkıfî, *el-Megâzî*, I, 171, 404-405; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 459, 494-495, 700; IV, 247; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 226; VI, 22; Belâzürî, *Ensâb*, I, 245, 529; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşâni* (nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire), Riyad 1411/1991, IV, 54-55; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 141; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Beyrut 1405/1984, V, 264-265; İbn Abdülber, *el-İstifâb* (Bicâvî), II, 533-534; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 121-122; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 41-60*, s. 52-53; Ebû'l-Fidâ İbn

Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1409/1989, I, 165, 196, 319; VI, 311, 347; VII, 154-155; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, II, 484-485; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, III, 329-330.

MEHMET EFENDİOĞLU

ZİYÂD b. SÜMEYYE

(bk. ZİYÂD b. EBÎH).

ez-ZİYÂDÂT (الزيادات)

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin
(ö. 189/805)
"zâhirü'r-rivâye" diye bilinen
eserlerinden biri.

Şeybânî'nin daha sonra Hanefî hukuk öğretisinin temeli / kurucu metinleri olarak kabul edilecek zâhirü'r-rivâye eserleri, *ez-Ziyâdât*'ın yanında en hacimlileri olan *el-Aşl (el-Mebsût)*, bunu özetleyen yahut tamamlayan ve nisbeten daha kısa olan *el-Câmi'u's-şâgîr* ile *el-Câmi'u'l-kebir* ve tek bir konuya ayrılan *es-Siyerü'l-kebir*'den oluşmaktadır. Bunlardan *es-Siyer* en son telif edilmiş, *ez-Ziyâdât* ise ondan önce ve diğerlerinden sonra kaleme alınmıştır (İbn Âbidîn, I, 9). Dolayısıyla müellif *ez-Ziyâdât*'ı hayatının son dönemlerinde yazmış olmalıdır. *ez-Ziyâdât*, sistematik ve kapsamlı bir fıkıh eseri olmanın çok İmam Muhammed'in önceki eserlerine yaptığı ilâvelerden meydana gelen bir çalışmadır. Kâtib Çelebi, *ez-Ziyâdât*'ın mahiyeti ve yazılış sebebiyle ilgili gelenekteki dört farklı rivayeti kaydeder. Bunlardan ilkinde göre *ez-Ziyâdât*, Ebû Yûsuf'un *el-Emâlî* adlı, fıkıh konularını ayrıntılı biçimde işlediği eserlerine İmam Muhammed'in yaptığı eklerdir. İkincisine göre İmam Muhammed *el-Câmi'u'l-kebir*'i bitirince burada kaydetmediği ve sonradan çözdüğü bazı fer'î meseleleri *ez-Ziyâdât* içinde toplamıştır. Daha sonra başka fer'î meselelerle karşılaştığında onlarla ilgili görüşlerini de kaydedip *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* adıyla bir başka eser yazmıştır. Üçüncü rivayete göre Ebû Yûsuf'un imlâlarını (*el-Emâlî*) İmam Muhammed'in oğlu yapmakta ve kendisi de bu çalışmadaki konu başlıklarına Ebû Yûsuf'un görüşlerini tamamlayan ilâveler yapılmaktaydı. Bu arada Muhammed konu başlıklarını Ebû Yûsuf'un yaptığı gibi düzensiz bırakmış ve sonraki âlimler bu durumu hocasının im-

lâlarıyla "teberrük" isteğine bağlamıştır. Nihayet dördüncü sebebe göre İmam Muhammed, *ez-Ziyâdât*'ı kendi muhtasar eserleri olan *el-Câmi*'lerde zikretmediği meselelere ilâve şeklinde kaleme almış ve bu sebeple eser *ez-Ziyâdât* diye anılmıştır.

Bu açıklamalardan hangisi doğru olursa olsun değişmeyen nokta, *ez-Ziyâdât*'ın sistematik ve kapsamlı bir fıkıh eseri olmayıp bir tür çalışma notları şeklinde tasarlanmış olduğudur. *ez-Ziyâdât*'ın zâhirü'r-rivâye grubuna dahil edilmesi, o kapsamındaki diğer eserlerle birlikte Mâverâünnehir'e İmam Muhammed'in iki öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûcânî ve Ebû Hafs el-Kebîr tarafından getirilmesinden ve bu eserler aracılığı ile Hanefî hukuk öğretisinin klasik yapısının teşekkül etmesindedir. Mezhebin teşekkül ve olgunlaşma sürecinde Orta Asyalı Hanefî âlimleri İmam Muhammed'in bu eserleri üzerine pek çok çalışma yapmıştır. Bu şerh vb. faaliyetlerden nasibini alan *ez-Ziyâdât* üzerine Kâtib Çelebi'nin kaydettiğine göre on üç kadar şerh ve ihtisar gibi çalışma yapılmıştır. Buhara Hukuk Mektebi'nin önemli bir mensubu olan Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî mezhep doktrininin öğrenilmesini tanımlayan üç aşamalı sürecin üçüncü aşamasında okutulan kitaplar arasında *ez-Ziyâdât*'la birlikte *en-Nevâdir*'i ve *Uşûlü'l-fıkh*'i sayar (*el-Hâvî fi'l-Fetâvâ*, vr. 1^b-2^b). Bu aşamada fıkıh melekesi oldukça gelişen öğrenciler, bu son eserler aracılığıyla mezhebin kurucu görüşlerinden elde edilen ilkelerin (asıl) *ez-Ziyâdât* ve *en-Nevâdir*'deki görüşlerle irtibatını kurmayı öğrenirler. Gerçekten de nevâdir ve ziyâdât türü eserlerde sistematik olmayan bir şekilde serdedilen görüşlerin daha sistematik diğer eserlere nazaran tutarlı ve anlamlı bir biçimde okunması gerekli olup bu sebeple, Şemsüleimme es-Serahsî, Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ahmed b. Muhammed el-Attâbî ve Kâdîhan gibi *ez-Ziyâdât* şârihlerinin her bir başlığın altında öncelikle bir asıl bulma çabaları diğkhat çekicidir.

ez-Ziyâdât'ın günümüze ulaşan müstakil bir nüshası bilinmemektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bu adla kayıtlı nüshaların (Ayasofya, nr. 1385, vr. 338^b-405^a; Lâleli, nr. 946) orijinal *ez-Ziyâdât* olmayıp Sadreddin el-Ezrafi'nin *ez-Ziyâdât*'dır (aş.bk.). Esasen *ez-Ziyâdât*'ın aslı günümüze ulaşmadığı gibi mevcut iki şerhte (Attâbî ve Kâdîhan) esas alınan metin de asıl kitabın sonraki bir âlim tarafından